

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА ДО ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Видатний український вчений Михайло Олександрович Максимович (1804-1873), як відомо, глибоко цікавився історією України¹. В цій галузі науки його перу належить чимало цінних розвідок. До них слід віднести і неопублікований лист до Пантелеймона Олександровича Куліша, датований 18 червня (ст. ст.) 1856 р. — своєрідну статтю. М. Максимович мав намір надрукувати лист у журналі "Русская беседа", проте з невідомих причин його не здійснив². Видається, що в редакцію цього журналу або в якийсь інший періодичний орган лист так і не був надісланий. Невідомо, чи знав про нього П. Куліш.

Документ зберігається в Інституті рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України (ф. II (Історичні матеріали), спр. 2390). Не один дослідник мав змогу ознайомитися з ним. Лист надто насичений фактичним матеріалом і потребує численних коментарів. Чи не стало останнє на заваді оголошенню його друком і введенню в науковий обіг?

Лист написаний у зв'язку з висвітленням П. Кулішем в його книзі, присвяченій розповіді про життя й письменницьку діяльність М.В.Гоголя, питання про Остапа Гоголя — подільського козацького полковника третьої чверті XVII ст. і правобережного гетьмана другої половини 1670-х років³.

За змістом лист складається ніби з двох частин. У першій ідеться про враження від прочитаного у П. Куліша про О. Гоголя. М. Максимович, зокрема, слушно закидає П. Кулішеві, що той говорить про участь О. Гоголя у битві під Віднем 1683 р., не зауваживши, що він помер у січні 1679 р. Разом з тим М. Максимович наводить тут зібрані ним цікаві відомості стосовно О. Гоголя, почерпнуті з рукописів, — про те, що в Києвомежигірському монастирі до його закриття 1787 р. зберігався портрет О. Гоголя (поряд з портретами Б. Хмельницького, Семена Палія й інших осіб), про напестольне евангеліє львівського друку 1644 р., подароване О. Гоголем напередодні своєї смерті цьому монастиреві, де він був похований. Ці ж відомості М. Максимович подав у написаній 1861 р. і опублікованій 1865 р. статті про історію Києвомежигірського монастиря (див. примітки 19, 21, 22 до нижченаведеної публікації Максимовичевого листа П. Кулішеві).

Сенс другої частини, дещо більшої за обсягом від першої, загалом зводиться до висловлення М. Максимовичем якомога аргументованої незгоди з Кулішевим твердженням, що О. Гоголь був предком письменника Миколи Гоголя. М. Максимович, натомість, вважає предком М. Гоголя Андрія Гоголя, спираючись, по-перше, на те, що 1784 р. в дворянських зборах Київського намісництва дід М. Гоголя Опанас Іванович

¹ Про М.О.Максимовича як вченого, зокрема, й як історика, див.: Попов П.М. М.О.Максимович. (До 150-річчя з дня народження) // Вісник Академії Наук УРСР. Київ, 1954. № 10. С. 55-64; Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). Київ, 1959; Остриянин Д. Світлогляд М.О.Максимовича. Київ, 1960; Глухенький М.Г. Михайло Максимович: (Видатний вчений-ботанік, історик, письменник. 1804-1873). Біографічна повість. Київ, 1969; Марков П.Г. М.О.Максимович — видатний історик XIX ст. Київ, 1973; Его же. Общественно-политические и исторические взгляды М.А.Максимовича. Киев, 1986. Науковий доробок М.О.Максимовича налічує 265 опублікованих праць; перелік їх див.: Остриянин Д. Світлогляд М.О.Максимовича. С. 145-163.

² Доречно зазначити, що свої інші два листи до П. Куліша М. Максимович опублікував у тому ж журналі 1857 р. (Украинские письма к П.А.Кулишу от М.А.Максимовича // Русская беседа. Москва, 1857. Кн. 5. Смесь. С. 38-64).

³ М.Николай. Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем. Санкт-Петербург, 1856. Т. 1. С. 2-3.

Гоголь-Яновський для доведення шляхетства свого роду пред'явив копію дарчої грамоти польського короля на село Вільховець Подільського воеводства, виданої 1674 р. моголівському (тобто подільському) полковникові Андрієві Гоголю; по-друге, на те, що в тих же зборах той же, подаючи сімейний переказ про історію роду Гоголів-Яновських, вказав, що найбільш віддаленим відомим їхнім предком є той самий Андрій Гоголь (це зізнання було внесене в протокол дворянських зборів) (див. примітки 29 і 31 до публікації листа).

Знаючи і про названу королівську грамоту 1674 р., і про дворянський протокол 1784 р., П.Куліш все ж заперечував історичність Андрія Гоголя як подільського полковника. І мав він рацію: окрім цих двох документів, жодне з відносно багатьох відомих дотепер джерел, де йдеться про Подільський полк часу його існування (третья четверть XVII ст.), не зафіксує цього Гоголя, як, до речі, не зафіксує Андрія Гоголя неполковника. Що ж до згадки про А.Гоголя як подільського полковника в королівській грамоті, то можна припустити, що або вона була повністю сфальсифікована, або ж у копію її вкралася помилка, внаслідок чого Остап Гоголь перетворився на Андрія Гоголя; потрібно вказати на те, що королем, який видав грамоту, названий не Ян III Собеський, котрий 1674 р. правив, а Ян Казимир, котрий 1668 р. зрікся престолу, і це також наводить на критичне ставлення до неї. Варто зазначити, що в значно пізніше від свого листа до П.Куліша написаній праці про козацькі полки і сотні в Україні середини XVII-XVIII ст. (більша частина її, де мовиться, зокрема, про Подільський полк, побачила світ лише 1876 р.) М.Максимович зовсім не згадує Андрія Гоголя, натомість говорить про Остапа Гоголя⁴. Чи не свідчить це про те, що він відмовився від твердження, що Андрій Гоголь як подільський полковник існував і що, отже, М.Гоголь був його нащадком?

Аргументуючи в листі свою думку стосовно Андрія Гоголя, М.Максимович на підставі переконливих прикладів справедливо наголошує, що не всі з козацької старшини часів Хмельниччини і Руїни дослідникам відомі і що трапляються серед неї ті, хто в одних джерелах фігурує під одним прізвиськом, в інших — під другим. У згаданій вище праці про полки і сотні він значною мірою це врахував, коли подавав перелік полковників.

Слід підкреслити, що дотепер опубліковані й виявлені рукописні джерела не дають достатніх підстав твердити, що Остап Гоголь був предком М.Гоголя. Остап мав синів (невідомо, скільки), можливо, й доньок. Перші за часом знані згадки про його синів припадають на 1664 р. Одна з них (анонімна), датована 15 липня, повідомляє, що, з огляду на ворожу відносно Речі Посполитої позицію Гоголя (малося на увазі Остапа) у Брацлавському воеводстві (тут він виступив проти союзника Польщі гетьмана Павла Тетері), гетьман великий коронний (Станіслав Потоцький) наказав взяти під арешт (pod sequest) його синів, котрі навчалися у Львові (we Lwowie na naukach zostawali)⁵. Було б дуже цікаво довідатись, в якому саме львівському навчальному закладі Гоголеві сини набиралися знань. Друга згадка міститься в листі Остапа Гоголя як "полковника брацлавського і подільського", вже прихильного до Речі Посполитої, писаному 11 вересня в Моголіві, що над Дністром, й адресованому тому ж гетьманові Станіславу Потоцькому. О.Гоголь у ньому просить польського гетьмана дозволити його синам на деякий (mały) час виїхати до своїх батьків і повернутися назад — на підставі виданого П.Тетерею йому, О.Гоголю, паспорту (za paszportem), який, сказано в листі,

⁴ Максимович М.А. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времен Богдана Хмельницкого // *Его же. Собрание сочинений*. Киев, 1876. Т. 1: Отдел исторический. С. 703.

⁵ Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Осоловський), спр. 189, с. 1568. Див. про це також: *Historia panowania Jana Kazimierza z Klimakterów Wespazjana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona z rękopismu w roku 1840 przez Edwarda Raczyńskiego, teraz podług oryginału poprawiona i powtórnie wydrukowana*. Poznań, 1859. Т. II. S. 288.

С.Потоцькому ним, О.Гоголем, відісланий⁶. Йшлося тут, напевне, про перебування синів у Львові.

Документи пізнішого (1668-1679 рр.) походження з дітей О.Гоголя називають тільки Балацка (див. примітку 31 до публікації листа до П.Куліша), а про інших його дітей того часу вдалося виявити тільки одну, та й то загального характеру, згадку: перед 27 квітня 1675 р. до Варшави дійшла вістка, що Остап Гоголь "з власної ініціативи" відіслав у Польщу як заручників свою дружину з дітьми⁷. Схоже на те, що Балацко був найстаршим сином, а, може, й найстаршим серед дітей О.Гоголя.

Хронологічно остання знана нам відомість про Балацка трапилась у писаному 28 квітня (ст. ст.) 1679 р. в місті Козелець листі київського полковника Костянтина Солонина до Мирона — судді зосередженого в київському Поліссі правобережного козацтва, що перебувало на службі в Речі Посполитой; в листі міститься погоджена К.Солониною з гетьманом Іваном Самойловичем пропозиція Балацкові (як і Миронові з підлеглими йому козаками) перейти на сторону І.Самойловича й оселитись на контрольованій ним території⁸.

Лист К.Солонини потрапив до рук польських властей. Ознайомився з його змістом і король Ян III Собеський і дуже обурився тим, що в ході налагодження відносин Речі Посполитой з Московією відбувається потаємне переманювання правобережних козаків на лівий берег Дніпра. У польському перекладі лист разом з відповідним інструктивним королівським листом в липні 1679 р. був надісланий послові Речі Посполитой в Москві — референдареві й писареві Великого князівства Литовського Ципріанові Бжостовському⁹. Останній на основі даних документів порушив питання про це переманювання на польсько-російських переговорах в Москві¹⁰.

У королівській грамоті "Андрієві" Гоголю 1674 р. згаданий його син Прокіп Балацко (див. примітку 31 до публікації листа). Оскільки Андрій Гоголь як подільський полковник — фігура неісторична, а про Балацка знаємо, що він — син Остапа Гоголя, то звідси, беручи до уваги, що Балацко міг мати й ім'я Прокіп, висновок — Прокіп Балацко був сином Остапа.

Опанас Іванович Гоголь-Яновський 1784 р. у дворянських зборах заявив, що його прапрадід Прокіп Балацко до самої своєї смерті був польським шляхтичем (тобто жив у володіннях Речі Посполитой, очевидно, в Правобережній Україні), а Прокопів син Ян після смерті батька виїхав у Лівобережну Україну й осів у селі Кононівка Лубенського "уїзду"¹¹ (тобто — полку). Так виглядає родинний переказ, виявленими документами не підтверджений. Якою мірою він правдивий, трудно сказати.

Лист М.Максимовича П.Кулішеві писаний на 12 сторінках паперу невеличкого формату, виразним почерком. У ньому чимало (103) різного роду авторських правок. Він являє собою, отже, чернетку, проте таку, яка відносно легко могла набиратися в друкарні. Схоже на те, що перебілювати написане М.Максимович не мав наміру.

Публікуючи лист, повністю зберігаємо авторський текст, враховуючи сучасні орфографічні вимоги й подекуди правила пунктуації. Всі перекреслені (викреслені) М.Максимовичем частини слів, слова, словосполучення й речення опускаємо.

Публікація супроводжується якомога докладними коментарями, завдання яких — полегшити читачеві освоєння насиченого іменами й фактами тексту листа.

⁶ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. Киев, 1859. Т. IV. Отдел III: Материалы для истории Малороссии (1660-1664). С. 462-463.

⁷ Archiwum PAN w Warszawie, zespół III — 198 (Materiały Janusza Wolińskiego), № 56, k. 138.

⁸ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie (далі — Bibl. Czart.), oddział rękopisów, rkps 177, s. 479-480 (польський переклад з оригіналу, писаного українською мовою).

⁹ Ibid. S. 653-654.

¹⁰ Ibid. S. 782, 784, 794.

¹¹ Лазаревский А.М. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в. // Русский архив. Москва, 1875. Год 13-й (1875). С. 451-452.

О Предке Гоголя

(Письмо к автору "Записок о жизни Н.В.Гоголя",
изданных в Спб, 1856 г.)

Ваши "Записки" о Гоголе драгоценная книга. Как много нового успели вы, в такое короткое время, собрать и прибавить к прежнему вашему "Опыту биографии Гоголя"² Вот что значит приняться за дело с любовью. И с каким умением расположили вы собранные вами письма Гоголя и воспоминания о нем его друзей и знакомых! Жизнь его, в вашей книге, становится как бы на яву перед Читателем и раскрывается все более и более.

Я имел удовольствие послужить вам, чем случилось, для вашего прекрасного труда³. Я охотно и теперь сообщу вам, что приходило мне на память о незабвенном поэте, при чтении ваших "Записок". Но я начну с начала — с вашего "Остапа Гоголя". Портрет его написали вы мастерски, с апломом; но он мне не понравился; и во-первых, потому, что он не совсем похож на подлинник, — что в нем (арк. 1) есть прибавочные черты, которые не принадлежат действительному, историческому — Евстафию Гоголю, полковнику подолюскому, а впоследствии Гетману той половины Заднепровской Украины, которая оставалась за Польшею, по отдаче Туркам другой половины⁴. — Вы говорите, например, что по отречении Дорошенко от Гетманства⁵ Гоголь — "пошел служить, с горстью преданных себе козаков, воинственному Яну Собескому⁶ и, разгромив с ним под Веною Турок⁷, принял от него опасный титул гетмана, который не под силу пришло носить самому Дорошенку" (стр. 2). Не говоря о том, что тревожное, замашистое гетманство "вихреватой головы" Дорошенка, — и маленькое, спокойное гетманство степенного Гоголя — две вещи разные, — и что Гоголь принял гетманство от короля Собеского прежде его знаменитого дела под Веною, — я спрошу у вас об одном: откуда взяли вы, что Гоголь громил Турков под Веною, вместе с Собеским? — Это знаменитое дело было уже после Гоголева гетманства; там, под знаменем Собеского, освобождали австрийскую столицу от Турков — 20 тысяч козаков⁸ с другими новыми витязями Козацкой Украины (арк. 1 зв.): с Палеем⁹, Самусем¹⁰, Искрою¹¹; а Гоголь тогда — уже четыре с половиною года лежал в гробу, в том знаменитом "козацком монастыре"¹², к которому после Полтавской битвы обратились и старий Палей, "охочкомонный полковник Белоцерковский"¹³, и его товарищ Самусь, добровольно сложивший с себя изветшалое Заднепровское Гетманство¹⁴ и оставшийся на полковничестве богуславском, им же и устроенном в тогдашнем хаосе разоренной Украины Заднепровской¹⁵. —

Вы продолжаете об Евстафие Гоголе: "что было с ним потом (!), и какая смерть постигла этого, как по всему видно, энергического человека, летописи молчат. Его боевая фигура, можно сказать, только выглянула из мрака, стеснившегося над украинскою стариною, осветилась на мгновение кровавым пламенем войны и утонула снова в темноте. И какому летописцу его времени было дело до Остапа Гоголя, полковника отдаленной Надднестрянской Украины и потом гетмана небольшой дружины козаков..."¹⁶

А между тем, как эти строки свои печатали вы в Петербурге, в Киеве печаталась небольшая книжка г.Н.Белозерского, под названием "Южнорусские летописи"¹⁷ — и в той книжке (арк. 2) на 119 странице, сказано: "1676. Отъ короля польского Яна Собієского поставлень былъ гетманъ войскъ Запорожскихъ Евстафій Гоголь. Онъ погребень въ Кієвомежигорскомъ монастырѣ 1679 года, Генваря 7д."¹⁸

Эта летописная подробность о смерти Гоголя верна, как это я знаю из другого источника¹⁹. А вы ведь знаете, что защита Вены от Турков происходила в Сентябре 1683 года; следовательно, Гоголь уже не мог там громить Турков! — А что память о

Гоголе, после его полковничества поднестриянского и недолгого гетманства в Полесье²⁰, не утонула в темноте и была озарена не зловещим блеском, но — оставалась, можно сказать, в тихом свете, для народа Украинского, то вы можете видеть из следующих о нем подробностей, — которые в 1851 году я приберег для моего незабвенного поэта Гоголя, а теперь передаю вам, его жизнеописателю. —

В Межигорском монастыре, до конца его (положенного загадочным пожаром в апреле 1787 года) был портрет "Гетмана Евстафия Гоголя — в рамках черных с красными маленькими травами". Там он находился в деревянной (арк. 2зв.) Свято-Духовской церкви²¹, вместе с другими шестью портретами, а именно: Императора Петра Первого, Гетмана Богдана Хмельницкого, полковника Семена Палая²², — и еще двух лиц, неизвестных в истории, подстаросты Димерского²³ и последнего межигорского игумена Кошцаковского (после которого начались уже межигорские архимандриты)²⁴.

А в соборной Преображенской церкви, воздвигнутой на иждивение Московского патриарха Иоакима, который, будучи постриженцем межигорского монастыря²⁵, любил его до кончины своей и хотел быть здесь погребенным и не переставал благоволить ему щедрою рукою, — в той знаменитой церкви, и доньне уцелевшей, в числе 18-ти напрестольных евангелий было одно — львовской печати 1644-го года, в таусинном фиалковом бархате, со многими среброзолочеными образками и другими накладками, — наданное от гетмана Евстафия Гоголя — 1679 года (следовательно, перед самою его кончиною)²⁶.

Все это значится подробнее в "Книге описной" ставропигиального Киевомежигорского монастыря, совершенной 1777 года, февраля 5²⁷, — которую (арк. 3) неожиданно встретил я, в июле 1851 года, посетив заштатный Богуславский монастырь, основанный на нынешнем живописном месте над р. Росью — вышепомянутым полковником Самусем, в начале прошлого столетия²⁸.

Но ваш Остап Гоголь не показался мне еще по другому отношению: для чего вы даете его так решительно в предки поэту, тогда как в приведенном вами дворянском протоколе 1784-го года значится другой современный Евстафию — "полковник Андрей Гоголь"²⁹ — Не потому ли только, что вам интереснее показалось дать в предки поэту лице исторически-известное, вместо лица, не упомянутого в летописаньи?...

И вот составилось у вас мнение, что документальный полковник Андрей Гоголь есть предание о Евстафие Гоголе, но "искаженное в канцеляриях гетманской Малороссии" (стр. 3), и у вас для этого мнения нашлись два предлога. Во-первых, тот, что в протоколе упоминается королевская грамота на село Ольховец, данная полковнику Андрею от короля Яна Казимира 1674 года, между тем как это король за шесть лет перед тем отрекся от престола (арк. 3 зв.). Это замечено Вами верно; но дело в том, что ошибки в годах и других цифрах такое обыкновенное и частое явление в рукописях и печатных книгах, даже в сочинениях исторических, хронологических и статистических, что и здесь очень естественно предположить опisku в годе³⁰; наше дело, как и всегда в подобных случаях, исправить год по соображению с сущностью дела! Вместо 1674 года будем разуметь 1664-й, да и только! (А не то, пожалуй, можно предложить еще другую опisku канцелярского переписчика грамот, что у него имя Казимир при имени Яна написалось машинально, как имя столь часто повторяющееся в грамотах, которых так много надавал украинцам — Ян Казимир и таким образом его имя, столь привычное для писца, явилось вместо Яна III-го; и тогда 1674 год будет верен.)³¹

Существеннее ваш второй предлог, что "ни в одном известном документе не встретилось не только полковника Андрея Гоголя, но и никакого полковника Гоголя, кроме Остапа"³² (т.е. Евстафия; так подольский полковник всегда именован в актах и памятниках, начиная с "Переяславский статей"³³, и только одна позднейшая Летопись (арк. 4), изданная Рубаном, назвала Остапа Гоголя)³⁴. Но — разве нам известны все документы, в которых упоминаются прежде бывшие полковники козацкие — городовые и охочекомонные? Тысячи документов лежат еще в

неизвестности непрочтенные для бытописания; тысячи их пропали уже и пропадают ежегодно — от пожаров, от мышей и от рук людских; а с тем вместе, конечно, и многие полковники, с своими асаулами и сотниками, ушли и уходят навсегда от известности в любознательном потомстве!... Слышали ль вы про Афанасия Щуровского, полковника Переяславского?³⁵ Или про Степана Шамлицкого, полковника Лубенского?³⁶ — А это два лица для вас любопытные: оба они были полковниками — в 1663-м году, во время Черной Рады³⁷, и их обоих 18 июля казнил проходец Брюховецкий³⁸ — наравне с великолепным Сомком³⁹, с Васютою Золоторенком⁴⁰ и с Оникеем Силичем⁴¹. — Об этих двух злополучных жертвах Брюховецкого, пропускаемых или неверно поминаемых в летописях, я узнал в августе 1850 года из церковной, современной приписки в старинном помяннике Лубенского Мгарского монастыря⁴² (арк. 4зв.). Я назову вам до 20-ти украинских полковников, о которых и помину не было во всех прежде изданных летописях и документах, о которых я узнал из старинных помянников, вкладных надписей на церковных книгах, домашних актов и т.п. Может быть, в каком-нибудь документе и встретится нам еще раз — полковник Андрей Гоголь; да если б и не встретился, довольно и того, что он есть уже в одном документе, в королевской грамоте, которою дед поэта в 1784 году (как учредились и в Малороссии дворянские собрания) доказывал свое дворянство. Афанасий Иванович — признавал своим прадедом документального полковника Андрея Гоголя; и кому же ближе знать о своем прадеде, как не ему? ... — Ваше мнение о тождестве двух современных полковников тогда бы могло состояться, если бы в грамоте значился Евстафий Яновский, — на том основании, что у поэта нашего, и его ближайших предков, была двойная фамилия: Гоголь, Яновский и совместно: Гоголь-Яновский. Таковую двоякость фамильных имен часто видим у полковников (арк. 5) времени Богданова: Миргородский полковник Григорий Лесницкий, Григорий Сахнович и Сахненко-Лесницкий — одно лице⁴³; Киевский полковник Павел Яненко, Павел Янович и Павел Янович-Хмельницкий одно лице⁴⁴, равно как и его преемник — Василий Дворецкий и Василий Вутримов (на Переяславских статьях)⁴⁵. У Величка (II. 29)⁴⁶ читаете о смерти на войне бывшего генерального писаря "пана Галуховского". Знаете ли, что это тот самый "писарь Семен Остапов", который подписался сам на Переяславских статьях?⁴⁷ У меня есть один документ, сообщенный мне 1850 года г. Забелиным⁴⁸, где этот писарь, освободясь из плена (вместе с Киевским полковником⁴⁹ и Броварским сотником), просит себе оружия, чтобы опять итти на войну (в которой он и убит); и в той просьбе он именуется: Семен Остапов сын Галуховский. — Кроме того, что фамильные имена у прежних украинцев ставились двояко и трояко, а иногда совсем не ставились, — позднейшие летописцы, с своей стороны, затемняли (для нашего знания) личности прежних полковников, то называя их не теми полками, в которых они были в известное время (как это нередко (арк. 5 зв.) и у Величка), то переделывая фамильные имена их — Антон Ждановича в Антон Адамовича⁵⁰, Семена Савича в Семена Павицкого⁵¹ и т.п. (как это я и показал, в моем "Известии о Летописи Григория Грабянки" в "Москвитянине" 1855 г.)⁵². При всех подобных переделках в позднейших летописях, при всей разноименности фамильной в современных актах, постоянно оставалось и для нас остается — личное имя, которым одним иногда и означались старшины козацкие. Так, например, — от начала Гетманства Богдана Хмельницкого был при нем войсковою (генеральный) осаул Демко; так он значится не только в летописании, но и в "Книге реестров" 1649 года. Впоследствии, он, ставши гетманом, пишется уже Демян Игнатович; а по фамилии был он Многогрешный⁵³.

При такой важности у прежних Малороссиян имени личного, мне кажется, мы не имеем права заменять встречаемое в документе личное имя другим, особенно при одинокости документа. Иное дело, когда в летописях встречаем, например, Миргородского полковника (арк. 6) Богданова времени — Максима Гладкого; а в официальной "Книге реестров" и в Лубенском Помяннике он значится "Матвѣй Гладкій"⁵⁴ — тут мы должны признать Матвея, по недоразумению Летописцем

названного Максимом⁵⁵. Но такие случаи очень редки, равно как и такие, что в одно время бывают два соименника, например, — при гетмане Богдане — два Петра Дорошенка⁵⁶, два Ивана Богуна⁵⁷; или в одном Полтавском полку — Иван Искра, убитый в междоусобице Выговского⁵⁸, и Иван Искра, казненный при Мазепе, вместе с Кочубеем⁵⁹; или такой случай, что — после страдальца Василия Кочубея старшие сыновья каждого поколения его именуются его именем, и потому в наследственном селе их Дубовичах⁶⁰ (где знаменитый образ Богоматери Дубовицкой) погребен уже не один Василий Васильевич Кочубей, и есть живой соименник и преемник.

Из всего сказанного, мне кажется, следует, что родоначальником Гоголя должно признать документального "полковника Андрея Гоголя", которого и дед нашего поэта в 1784-м году признавал своим прадедом.

М. Максимович

1856 г. 18 июня. Михайлова Гора⁶¹ (арк. 6 зв.)

Институт рукописів ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, ф. II, спр. 2390.
Оригінал.

ПРИМІТКИ

¹ "Русская беседа" — учено-літературний журнал слов'янофільського напрямку, виходив у Москві 1856-1860 рр.

² Ідеться про: *М.Николай*. Опыт биографии Н.В.Гоголя, с включением до сорока писем. Санкт-Петербург, 1854. Про предків письменника, зокрема, про Остапа Гоголя, тут розповідається на с. 1-2. Розширеною версією цієї праці стали двотомні Кулішеві "Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя".

³ Не вдалося встановити, в чому полягало сприяння М.Максимовича П.Кулішеві.

⁴ Остап Гоголь подільським (= моголивіським, подністринським) полковником був у 1654-1661, 1663-1669 і 1673-1675 рр.; є підстави вважати, що й — у 1662 і 1670 рр. (*Криксун М.* Подільський козацький полк: періоди існування і полковники // *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів: Матеріали Другої Польсько-Української Наукової зустрічі* (Львів, 12-13 жовтня 1995 р.) / За ред. Л.Зашкільняка. Львів; Львів, 1996. С. 116-144; *Його ж.* З історії української козацької старшини другої половини XVII століття. Полковник Остап Гоголь // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1997. Т. ССХХХІІІ. С. 396-439. Близько 22 листопада 1674 р. присягнув на вірність польському королеві Янові ІІІ Собеському (*Woliński J.* Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672-1676 // *Studia i materiały do historii wojskowości* (далі — SMHW). Warszawa, 1967. Т. XIII. Cz. I. S. 228; *Bibl. Czart., oddział rękopisów*, rkps 423, s. 225). Останній на початку квітня 1675 р. призначив його козацьким гетьманом західної половини Правобережної (в тодішньому політично-територіальному розумінні ІІ) України (М.Максимович називає Правобережну Україну "Задніпровською") (*Woliński J.* Sobieszciana z 167 // *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. Warszawa, 1932. Т. V. S. 227-228; *Bibl. Czart., oddział rękopisów*, rkps 430, s. 221; *Biblioteka PAN w Krakowie, oddział rękopisów*, rkps 1070, k. 725; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 4 (Бібліотека Баворовських), спр. 318, арк. 49). На службі Польщі О.Гоголь як гетьман перебував до своєї смерті в січні 1679 р. З кінця 1676 р. (після того, як за укладеним у жовтні того ж року Журавенським мирним договором Туреччина відновила своє панування на території Подільського воєводства і контроль над територією Брацлавського та правобережної південної частини Київського воєводства), згідно з постановою сенату Речі Посполитої від 23 жовтня (*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (далі — AGAD). *Archiwum Publiczne Potockich*, № 48, s. 1-2), місцем постійної дислокації підпорядкованого О.Гоголю правобережного козацтва була польська (північна) частина Київського воєводства з центром у містечку Димері; в ньому в той

час О.Гоголя мав свою гетьманську резиденцію.

⁵ Дорошенко Петро Дорофійович (1627-1698) — гетьман Правобережної України (1665-1676), до того прилуцький полковник (1657-1659), генеральний осавул, черкаський полковник (1665), генеральний обозний (1665). Гетьманства зрікся у вересні 1676 р. (*Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко: Огляд його життя і політичної діяльності / Редактор Василь Омельченко. Нью-Йорк, 1985*).

⁶ Ян III Собеський (1629-1696) — польський король (1674-1696), перед тим маршалок великий коронний (1665-1674), гетьман польний коронний (1666-1668), гетьман великий коронний (1668-1674) (*Wójcik Z. Jan Sobieski. 1629-1696. Warszawa, 1983*).

⁷ Битва під Віднем відбулася 12 вересня 1683 р. У ній австрійсько-польсько-німецьке військо, очолюване Яном III Собеським, розгромило турецьку армію, наслідком чого було взяття турецької облоги Відня і відхід турків з австрійської території.

⁸ Об'єднане військо, що розбило турків під Віднем, налічувало близько 70 тис. чол., з чого польського війська, до складу якого входили й козаки, було 25 тис. (*Gierowski J.A. Historia Polski. 1505-1764. Warszawa, 1980. S. 346*). Нема тому підстав твердити, що у віденській битві брало участь 20 тис. козаків; їх могло бути не більше кількох тисяч; за однією з версій, яку доведеною вважати не можна, — 5 тис. (*Дорошенко Д.І. Нарис історії України. Київ, 1991. С. 328*).

⁹ Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище Гурко; народ. у 1640-х роках — 1710) — білоцерківський полковник (1685-1704, 1708-1710).

¹⁰ Самусь (Самійло Іванович; рр. народж. і см. невід.) — богуславський полковник (1685-1711), наказний гетьман Правобережної України (1693-1704).

¹¹ Іскра Іван Іванович (р. народж. невід. — 1708) — полтавський полковник (1696-1703).

¹² Межигірський (Києвомежигірський) Спаський (Спасько-Преображенський) монастир існував між Києвом і Вишгородом, у селі Межигір'я. За переказом, виник невдовзі після прийняття київським князем Володимиром Святославовичем християнства, пережив складну історію, перестав діяти 1787 р. (*Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре // Его же. Собрание сочинений. 1877. Т. II: Отдель: Историко-топографический, археологический и этнографический. С. 255-285; Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии... Киев, 1864. С. 5-8*). У "Львівському літописі" (а не "літописці") цей монастир згаданий під 1630 р. і дійсно названий "козацьким" (без пояснення чому) (*Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: Джерелознавче дослідження / Вид. друге. Київ, 1971. С. 109*). Можливо, на той час монастир був притулком для козаків, котрі ставали його ченцями, і в такому разі зрозуміле його означення як "козацького".

¹³ Охоцеконмонним полковником С.Палій не був.

¹⁴ Самусь "уступив" 1704 р. своє правобережне гетьманство лівобережному гетьманові Іванові Степановичу Мазепі, який відтоді (до 1708 р.) гетьманував і на Правобережжі.

¹⁵ М.Максимович має на увазі, що С.Палій і Самусь були поховані в Межигірському монастирі. У пізнішій своїй розвідці про цей монастир він зазначив, що про поховання тут названих козацьких ватажків йому відомо з переказу, а дізнатись про них "за свідченнями писемними" не вдалося (*Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре. С. 279*). Такі свідчення не виявлені й дотепер.

¹⁶ Ця цитата взята з с. 2 першого тому Кулішевих "Записок о жизни Николая Васильевича Гоголя".

¹⁷ М.Максимович має на увазі видання "Южнорусские летописи, открытые и изданные Н.Белозерским" (Київ, 1856. Т. I). На вихід його у світ він відгукнувся рецензією, опублікованою в "Русской беседе" (1857. III. Кн. 7. Критика. С. 45-59; див. також передрук у: *Максимович М.А. Собрание сочинений. Т. I. С. 231-247*). Білозерський Микола (1833-1899) — збирач українських історичних та етнографічних матеріалів.

¹⁸ М.Максимович не зовсім точно цитує сказане на с. 119 "Южнорусских летописей": тут подано "Собиецкого" і "Запорожских".

¹⁹ Цим іншим джерелом є, напевно, запис, зроблений, як можна припускати, десь після поховання О.Гоголя, в напругальному евангелії львівського друку 1644 р., котре перед своєю смертю він подарував Межигірському монастиреві (про це евангеліє див. примітку 26). У запису, зокрема, читаємо: "Лѣта... 1679 мѣсяца Генваря дня 3 (sic!) погребенъ е(сть) въ монастырѣ общежительномъ Межигорскомъ Киевскомъ, в церквѣ Гня Преображенія, в склепѣ благочестивий православный рабъ Божий Еустафій Гоголь, Гетманъ войска его Корол. м. Запорож." (Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1848. Т. 2. С. 825). М.Максимович не міг не знати про цей запис з "Записок Одесского общества". На час публікації запису згадане евангеліє

зберігалося в Катеринодарському військовому соборі чорноморських козаків (Там же). Де воно переходиться нині і чи збереглося взагалі, невідомо. Про смерть О.Гоголя дізнаємося також з приписки до листа Василя Леонтійовича Кочубея до комонного полковника Іллі Новицького, писаного 27 січня (ст. ст.) 1679 р. в Ватурині; тут лише зазначено: "Гоголь скончаль животь свой" (Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Санкт-Петербург, 1853. Т. V. 1633-1699. С. 115).

²⁰ Див. примітку 4.

²¹ Про це ж див.: Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре. С. 276.

²² Про портрет С.Паля в Межигірському монастирі див. також: Там же. С. 278.

²³ Димер (нині селище міського типу Вишгородського р-ну Київської обл.) був адміністративним центром державного (королівського) володіння — староства. Як і кожне інше староство Речі Посполитої, воно за королівськими привілеями постійно перебувало в доживотному користуванні старост Підстароста — призначений старостою урядник, в обов'язки якого входило здійснювати безпосередній контроль за станом староства. Портрет якого димерського підстарости зберігався в Межигірському монастирі невідомо.

²⁴ Філарет Кошцаковський був останнім (до 1709 р., коли його переведено на ігуменство в Мгарський монастир) ігуменом Межигірського монастиря. Відтоді до ліквідації 1787 р. цього монастиря його настоятелями були архимандрити; перший із них — Іродіон Жураховський (Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре. С. 277-278). Після слів, до яких відноситься ця примітка, в листі читаємо перекреслене автором: "і я замечал Гоголю, что у него в повести неверно показан "Межигорский архимандрит", а надо для точности поставить: "игумен". Повесть Гоголя — це "Тарас Бульба" (див. згадку в ній про "межигірського архимандрита": Гоголь М.В. Тарас Бульба / Переклад з російської А.Хуторяна. Київ, 1984. С. 70).

²⁵ Йоаким (1620-1690) — московський патріарх (1674-1690). В миру Іван Петрович Савйолов. Навчався в Києвобратській колегії. На 35-му році свого життя у Києвомежигірському монастирі постригся в монахи під іменем Йоакима. Звідси 1657 р. на вимогу патріарха Никона виїхав до Москви. За його активною участю 1686 р. київська митрополія була підпорядкована московській патріархії. 1687 р. грамотою надав Києвомежигірському монастиреві право і звання патріаршої московської староупітї (Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре. С. 268, 273).

²⁶ Про це євангеліє див. примітку 19. Його зовнішній вигляд М.Максимович показує й у "Сказании о Межигорском монастыре" (с. 276).

²⁷ Відомості про місцезнаходження цієї книги відсутні. Невиключено, що вона не збереглася.

²⁸ Історії Богуславського монастиря М.Максимович торкається й в "Обозрении городовых полков и сотен..." (с. 693). Тут, на відміну від сказаного в листі П.Кулішеві, він зазначає, що монастир імені Різдва Богородиці виник у трьох верстах "від теперішнього, в лісі, на місці, що зветься Монастирищем". Л.Похилевич пише, що цей монастир заснований не пізніше середини XVI ст., а Самусь його тільки відновив (Похилевич Л. Сказания о населенных местностях... С. 553-554).

²⁹ У наведеному П.Кулішем в його "Опыте биографии Н.В.Гоголя" (с. 201) фрагменті згаданого М.Максимовичем протоколу подано: 19 жовтня (ст. ст.) 1784 р. дворянські збори Київського намісництва, розглянувши пред'явлені полковим писарем Опанасом Гоголем-Яновським докази свого шляхетства, засвідчили, що його прапрадід полковник Андрій Гоголь 1674 р. отримав королівський привілей на володіння селом Вільховець (село було розташоване на території Подільського воеводства). Таке пожалування міг отримати тільки шляхтич. Отже, А.Гоголь мав належати до шляхетського стану. О.М.Лазаревський вказане заслухання Опанаса Гоголя-Яновського в дворянських зборах помилково датує 1788 р. (Лазаревський А.М. Очерки малороссийских фамилий... С. 452).

³⁰ Ця думка стосовно королівських грамот, де йшлося про надання маєтків, є надто ризикованою, бо з певних міркувань всіляко намагалися зберегти оригінальне звучання грамот.

³¹ У світлі наведеного в попередній примітці нашого міркування навряд чи можна погодитися з цими двома припущеннями — щодо датування грамоти й імені короля, який її видав. Опанас Гоголь-Яновський 1784 р. пред'явив дворянським зборам копію королівської грамоти. Публікації її (всі — неповні) див.: Лазаревський А.М. Очерки малороссийских фамилий... С. 451; Лазаревський А. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Киев, 1902. Кн. 16. Отдел II. С. 7; Версаев В. Гоголь в жизни: Систематический свод подлинных свидетельств современников. Харьков, 1990 (передрук московського видання 1933 р.). С. 17). Оскільки в грамоті (точніше — її копії) сказано, що її видано 1674 р. від імені короля Яна Казимира (а не тодішнього короля Яна III Собеського) могилівському полковникові Андрієві Гоголю, а не Остапові Гоголю,

який джерелами засвідчений як моголівський (подільський) полковник у третій чверті XVII ст., то рядом дослідників автентичність її (грамоти) береться під сумнів або взагалі відкидається (див. огляд поглядів на неї під цим кутом зору: *Оглоблин О.* Проблема предків Миколи Гоголя // *Український історик.* Нью-Йорк; Мюнхен, 1967. З/4. С. 85-87). Найбільш серйозні аргументи на захист автентичності грамоти висловив О.М.Лазаревський (*Лазаревський А.* // *Чтения в Историческом обществе...* Кн. 16. Отдел II. С. 7). До них можна додати те, що 6 грудня 1674 р., яким датовано грамоту, королівський військовий табір, де її видано, перебував у зазначеному в ній місці — під містечком Кальником, що в Брацлавському воєводстві (*Woliński J.* *Materiały do dziejów wojny...* // *SMHW.* Т. XIII. Cz. I. S. 234). Вагомими аргументами проти автентичності є (крім невірної вказаних імен полковника і короля, на наш погляд, такі. По-перше, дивує, що в грамоті син Гоголя, який, згідно з нею, мав успадкувати по смерті батька село Вільховець, названий Прокопом Балацком, тоді як у всіх відомих нам документах кінця 60-х — 70-х років XVII ст згадано тільки Балацка — в одному випадку як пасинка, в іншому — як сина Остапа Гоголя (Bibl. PAN w Krakowie, oddział rękopisów, rkps 1275, k. 157 (1668 р.; тут Балацко фігурує як пасинок (pasierb); AGAD. Archiwum Zamoykich, № 3053, k. 49 (22. XI. 1674); *Woliński J.* *Materiały do dziejów wojny...* / / *SMHW.* Т. XIII. Cz. I. S. 240 (10. XII. 1674); Archiwum PAN w Warszawie, III — 198, № 79, k. 232 (10. XII. 1674); Bibl. Czart., oddział rękopisów, rkps 174, s. 243 (21. VIII. 1676), rkps 177, s. 479 (28. IV. 1679). У ряді документів 1671 і 1674 рр. зустрічаються згадки про Балацка, проте без зазначення цього імені; в них йдеться про "сина" Остапа Гоголя. По-друге, дивним є те, що грамота Гоголеві-батькові видана 6 грудня, а син його отримав грамоту короля Яна III Собеського 22 листопада 1674 р. (в королівському таборі під Баром; грамота відома нам лише в чернетковому варіанті) — на володіння млином у містечку Озаринці, що на терені Подільського воєводства (AGAD. Archiwum Zamoykich, № 3053, k. 49); а мав би, видається, батько отримати грамоту раніше від сина або хоча ж би обидва вони мали отримати грамоту одночасно.

³² Цю цитату М.Максимович наводить зі с. 3 першого тому Кулішевих "Записок о жизни Николая Васильевича Гоголя..."; у ній він опустив слово "другого", що в П.Куліша стоїть після "никакого".

³³ Остап Гоголь у сучасних йому джерелах переважно (а не завжди, як вважає М.Максимович) іменовані "Остафієм" або "Євстахієм". Вперше з цим іменем він фігурує в листі, якого написав 29 червня (ст. ст.) 1657 р. в місті Озаринця й адресував Б.Хмельницькому (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі — Акты ЮЗР). Санкт-Петербург, 1879. Т. XI: 1672-1674. Прибавления 1657. С.739). Слід зазначити, що помилково в одному документі російського походження від 1658 р. Остап Гоголь названий Степаном (Пам. яте. 1892. Т. XV: 1658-1659. С. 287), а в документі 1660 р., того ж походження, — Іваном (Памятники... Т. IV. Отдел III. С. 71). Щодо згаданих М. Максимовичем Переяславських статей, то йдеться про "нові статті", затверджені на Переяславській раді 17 жовтня (ст. ст.) 1659 р. при обранні гетьманом Війська Запорізького Юрія Хмельницького. У цих статтях згадано Остафія Гоголя (Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗРИ). Собрание I-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. I. С. 493).

³⁴ Як "Остап" полковник Гоголь у сучасних йому джерелах зустрічається дуже рідко. Найраніше цей варіант його імені трапився нам стосовно 1664 р.: двічі у Гоголевих власноручних (латинсько-обеткових) підписах (Bibl. Czart., oddział rękopisów, rkps 402, s. 534, 586) і раз в документі російського походження (Акты ЮЗР. 1867. Т. V: 1659-1665. С. 162). Літопис, виданий Рубаном, — то "Краткая летопись Малыя России с 1506 по 1770 с изъяснением образа тамошнего правления" (Санкт-Петербург, 1777). Рубан Василь Григорович (1742-1795) — український письменник та історик.

³⁵ Щуровський Опанас (р. народж. невід. — 1663) — переяславський полковник.

³⁶ Шамлицький Степан (р. народж. невід. — 1663) — лубенський полковник.

³⁷ Чорна рада 1663 р. — загальна козацька рада, скликана для обрання гетьмана Лівобережної України. Відбулась на околиці міста Ніжина 17-18 червня (ст. ст.). Названа "чорною" тому, що поряд із городовим і з Запорізької Січі козацтвом у ній взяла участь "чернь" — селяни й міщани. Пишучи, що обидва полковники для П.Куліша цікаві, М.Максимович має на увазі, що П.Куліш — автор роману "Чорна рада", в якому йдеться про Чорну раду 1663 р. У першій редакції роман був закінчений 1846 р., окремі його розділи друкувалися 1845-1846 рр. в журналах "Современник" і "Москвитянин" (*Куліш П.* Чорна рада. Хроніка 1663 року. Київ, 1990. С.237-238). Про все це М. Максимович не міг не знати. Вперше повністю роман побачив світ 1857 р.

³⁸ Брюховецький Іван Мартинович (р. народж. невід. — 1668) — гетьман Лівобережної

України (1663-1668), перед тим кошовий отаман і кошовий гетьман Запорізької Січі. Страта, за його наказом, опозиційно настроєної щодо нього частини козацької старшини відбулася не 18 липня, як зазначає М.Максимович, а 18 вересня (ст. ст.) 1663 р. (*Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: У 3-х т. Київ, 1990. Т. 2. С. 252*).

³⁹ Сомко Яким Семенович (р. народж. невід. — 1663) — наказний гетьман (1660-1663),

⁴⁰ Золотаренко Василь (Васюта) Никифорович (р. народж. невід. — 1663) — ніжинський полковник (1655-1656, 1659-1663).

⁴¹ Силич Оникій (р. народж. невід. — 1663) — чернігівський полковник (1657-1663).

⁴² Мгарський Лубенський Спасько-Преображенський монастир був заснований у першій чверті XVII ст. в селі Мгар (тепер Лубенського р-ну Полтавської обл.) Ісаєю Копинським на землях, подарованих Раїною Вишневецькою Могилянкою (*Лазаревський А. Отрывки из летописи Мгарского монастыря. Відбитка б. м. і р. С. І*). Відомості про пом'яник цього монастиря виявити не вдалося.

⁴³ Лісницький (Сахненко) Григорій Сахнович (р. народж. невід. — 1664) — миргородський полковник (1654-1658), генеральний військовий суддя (1657).

⁴⁴ Яненко-Хмельницький Павло (рр. народж. і см. невід.) — київський полковник (1654-1659).

⁴⁵ Дворецький Василь (рр. народж. і см. невід.) — київський полковник (1653, 1659-1660, 1662-1668). Як Василь Бутримов згаданий у матеріалах Переяславської ради 1659 р. (ПСЗРІ. Собр. І-е. Т. І. С. 493).

⁴⁶ Величко Самійло Васильович (р. народж. невід. — 1728) — український козацький літописець. Автор великого твору, де описано події в Україні другої половини XVII — початку XVIII ст. (*Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Киев, 1848-1864. Т. I-IV*). Другий том охоплює 1660-1686 рр.

⁴⁷ Голуховський Семен (рр. народж. і см. невід.) — генеральний військовий писар (1659-1660). У матеріалах Переяславської ради 1659 р. названий Семеном Остаповим (ПСЗРІ. Собр. І-е. Т. І. С. 493).

⁴⁸ Забелін Іван Єгорович (1820-1908) — російський історик.

⁴⁹ Семен Голуховський і Василь Дворецький 1660-1662 рр. були в татарському полоні (про це див. також: *Максимович М.А. Обзорение городовых полков и сотен... С. 705*).

⁵⁰ Жданович Антін (рр. народж. і см. невід.) — київський полковник (1649-1652, 1656-1657), генеральний суддя (1656-1657).

⁵¹ Савич Семен (рр. народж. і см. невід.) — канівський полковник (1648-1651).

⁵² Ідеться про статтю М. Максимовича "Известие о летописи Г.Грабянки, изданной 1854 года Киевскою Временною коммисиею", опубліковану в московському журналі "Москвитянин" 1855 р. (Т. V. № 17-18. С. 145-158. Передрук цієї статті: *Максимович М.А. Собрание сочинений. Т. I. С. 217-230*). Про тотожності Антона Ждановича і Антона Адамовича та Семена Савича і Семена Павицького і те, як ці тотожності виникли, сказано в зазначених номерах "Москвитянина" на с. 152 (це ж у передруку статті в т. I "Собрания сочинений" М. Максимовича на с. 223-224).

⁵³ "Книга реестров" 1649 р. — авторська Максимовичева назва документа, який в оригіналі озаглавлений "Реестра всего Войска Запорожского, после Зборовского договора с королем полским Яном Казимиром составленные 1649 года октября 16". Оскільки "Реестра" були опубліковані щойно 1874 р. (в "Чтениях Императорского общества истории и древностей российских при Московском университете". Кн. 2-3) і 1875 р. (окремою книгою, яка є відбитком видання 1874 р.), то, зрозуміло, М.Максимович міг ознайомитися з ними в рукописному вигляді. Нове, академічне, видання реестру: *Реестр Війська Запорозького. Транслітерація тексту. Київ, 1995. Дем'ян Гнатович Многогрішний (рр. народж. і см. невід.), гетьман Лівобережної України 1669-1672 рр., в "Реестрах" виступає як Демко — сотник Кропивнянського полку (Реестра... 1875. С. 240; Реестр... С. 351); після цього сотництва був чернігівським полковником (1664-1667), генеральним осавулом (1668).*

⁵⁴ Гладкий Матвій (р. народж. невід. — 1652) — миргородський полковник (1649-1652).

⁵⁵ В "Обзорении городовых полков и сотен" М.Максимович зазначає, що польський літописець XVII ст. Веслазіан Коховський називає миргородського полковника Гладкого Максимом (*Максимович М.А. Собрание сочинений. Т. I. С. 722*). У В.Коховського цей полковник (щодо 1650 р.) — Максиміліан Гладкий (*Historia panowania Jana Kazimierza z Klimakterów Wespazjana Kochowskiego... Poznań, 1859. Т. I. S. 110*). Звідси можна припустити, що саме це джерело М.Максимович мав на увазі в листі до П.Куліша, коли писав про Матвія Гладкого. Інші літописні свідчення про Максима Гладкого як миргородського полковника нам невідомі.

⁵⁶ Один із цих Дорошенків — безперечно, гетьман Петро Дорофійович Дорошенко (див.

примітку 5).

⁵⁷ Один з Іванів Богунів — безсумнівно, Іван Федорович Богун (р. народж. невід. — 1664) — кальницький полковник (1650-1658), паволоцький полковник (1668-1664).

⁵⁸ Іскра Іван Якович (р. народж. невід. — 1659) — наказний полтавський полковник (1649, 1652).

⁵⁹ Кочубей Василь Леонтійович (1640-1708) — генеральний писар (1687-1699), генеральний суддя (1699-1708) Лівобережної України (Гетьманщини).

⁶⁰ Село Дубовичі входить нині до складу Кролевецького р-ну Сумської обл.

⁶¹ Михайлова гора — хутір М.Максимовича біля села Прохорівка (тепер Канівського р-ну Черкаської обл.). Тут М.Максимович жив після виходу 1845 р. за станом здоров'я у відставку.